

ЖЕНИТЕ СРЕД ЕЛИТА НА ТУРСКАТА ОБЩНОСТ В БЪЛГАРИЯ: ПОДГОТОВКА ЗА И УЧАСТИЕ В ПОЛИТИЧЕСКИЯ ЖИВОТ (1944 – 1984)¹

ГЕОРГИ БУРНАСКИ

В десетилетията след установяването си на власт Българската комунистическа партия (БКП) провежда модернизационна политика спрямо бита и мисленето на жените в България. В стремежа си да прокара идеологическите постулати за равенство и липса на разделение в обществото (включително на полов признак) тоталитарната власт опитва както да разгроми традиционните патриархални разбирания за ролята на жената, така и да отдалечи бита на модерните жени от влиянието на религията. Сред турското население по-специално се пропагандира облика на „мъжките момичета“, които работят наравно с мъжете по полета и заводи, участват активно в обществения живот, не се страхуват да поемат отговорност и да заемат отговорни позиции в стопанското и политическото управление на страната. В специфичния контекст на турчините този идеал се видоизменя пред предизвикателството да бъде преодоляно началното им изоставане в образователен и културен план. Към средата на XX век ежедневието на турчините е дълбоко свързано с патриархалните разбирания на мюсюлманското население, силно повлияни и от религиозния прочит за ролята на жената. В този смисъл не е учудващо, че импулсът на БКП е насочен към огромяване и обхващане на турчините в образователната система, в системно прокаране на комунистическите постулати и на партийните решения сред тях, в стремеж към създаване на нова ценностна система чрез секуларизация и идеологизация на бита им.²

¹ Настоящият текст представя част от резултатите от проучване на подготовката за участие и появата на турчини в обществено-политическите форми на управление в Народна република България. Изследването е осъществено от екип от Софийски университет „Св. Климент Охридски“ по проект „Жените сред елита на турското население в България през втората половина на XX век“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ по договор ДН 20/3 от 18.12.2017 г.

² За повече относно форсираната модернизация на бита на турчините в България виж: **Бурнаски, Георги**. Просветното дело и „културната революция“ в модернизационната политика на Българската комунистическа партия спрямо турчините в България. *История* 28:6 (2019): 599 – 624.

В края на управлението на БКП подобряването на просветното равнище на туркините е факт. Цялостното образователно ниво на жените от малцинството се повдига, но все пак остава по-ниско от това на мнозинството. Към последното десетилетие от управлението на комунистическия режим огромната част от мюсюлманките са елементарно или средно грамотни и са включени активно в стопанския живот на т. нар. „смесени“ райони. Нещо повече – професионалните им перспективи се разширяват и те постепенно влизат в нови поприща. Оформят се типични професии за по-начетените туркини посредством квотната система в средните и висшите училища, определяна и регулирана от властта. Чрез пряката намеса на държавата културата на жените от общността постепенно се трансформира от религиозно- и етнико-центрична към идеологоцентрична. Сред туркините, макар и трудно, се култивират социалистическите схващания за равенство между половете и за еманципиране на жените в образователната и икономическата сфери.

В процеса на насилствена модернизация на бита на турското население в България, продължил през целия период на управление на БКП, често са отчитани кадровите проблеми сред жените от общността. Те се изразяват най-очевидно в липсата на достатъчен брой предани на комунистическата власт туркини.³ В този смисъл като естествена и важна задача пред обществено-политическите структури се откроява подготовката на елитна прослойка туркини, които да имат по-високо от средното за общността политическо образование и да оказват подкрепа за налаганите „отгоре“ решения. Настоящият текст си поставя цел да проучи как се осъществява подготовката на кадрите сред туркините, да проследи движението на количествения обхват на женския турски елит и да уточни общите профили на няколко различни структурни нива от него.

Масовото привличане на туркините в редиците на партията и на обществените структури се разглежда като възможност за влияние най-малко в две насоки. От една страна, мнозинството от тях живее в компактни райони и предимно в села, което предполага подобряване на партийната работа в малките населени места. От друга страна, овладяването на активните жени в тези райони би поставило добра основа за решителни действия по модернизация на бита на туркините и въобще по спечелване на турското население за социалистическото дело. В рамките на пленума на ЦК на БКП за обсъждане на мероприятията за подобряване работата на партията в селата, състоял се

³ Пак там, 603, 605, 616-617.

на 23 април 1951 г., е взето решение и за подобряване на действията сред жените в тези населени места. По-конкретно сред туркините, обаче, се уточнява, че е необходимо „окръжните и околийските комитети на БКП да съобразяват своята работа сред туркините с националните, битовите и религиозните особености на турското население“.⁴ Сред посочените първостепенни мерки за постигане на търсените резултати са грижата за квалификацията на по-напредничавите туркини и издигането им на обществена, културна, стопанска и административна работа. Те следва да бъдат обединени в местен актив и да участват дейно в живота на партийните структури, на ОФ, в комсомолските организации и в управлението на отделните селища като проповядват властовите решения сред останалото население. В по-широк мащаб главна роля се отрежда на първичните партийни организации, които в пряката си работа с туркините в селата, трябва да ги насочват към членство в БКП, ДКМС, ОФ, локалните женски структури, както и към участия в някои от формите на настъпващата вълна от огромотелни и просветни курсове. На окръжните и околийските ръководства е вменена отговорността за ангажирането на местния елит на туркините със задачите сред турското население и най-вече с „културната революция“ сред мюсюлманките. Специално внимание се обръща на учителките, които могат да окажат ключово влияние сред девойки в по-ранна възраст за захвърляне на традиционните разбирания сред етническото малцинство, „прегръщане“ на идеала за модерната социалистическа жена, а на по-късен етап и за евентуалното им участие в обществено-политическия живот. С подобен тон и от най-висока партийна инстанция се диктува на локалните организации да „се обърне особено внимание на женските дружества и дружествата на ДСНМ с девойки-туркини като най-подходящи форми на свързване на Партията с туркините, да се преодолее подценяването на тяхната дейност, за да станат те притегателна сила за основната маса на туркините“.⁵

Вследствие на приетите на 23 и на 26 април 1951 г. партийни решения за подобряване на работата съответно сред селското и сред турското население⁶ още в следващите месеци са взети мерки за по-активно привличане на представители на малцинството в обществените и партийните организации.⁷ На фона на все по-централното място, което „турският“ въпрос започва да заема в работата на властовите и обществените структури,

⁴ ЦДА, ф. 1Б, оп. 26, а.е. 16, л. 10.

⁵ Пак там, л. 10-12.

⁶ Решенията могат да бъдат намерени съответно в: ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 93; ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 1298.

⁷ Така например на 28.06.1951 г. Постоянното бюро на НС на ОФ приема решение за подобряване на работата сред турците. Бюрото на Цк на ДСНМ прави същото на 13.07.1951 г. **Мемишев, Юсеин**. Задружно в социалистическото строителство на родината. Приобщаване на българските турци към изграждането на социализма. София, 1984, 65-66.

внимание се обръща и на подобряването на социалния състав на партийните организации в малките селища с компактно турско население. Проблеми в това отношение се наблюдават в много общини като само в Момчилградско през 1952 г. има дванайсет партийни организации с избран неграмотен секретар.⁸ В началото на 1950-те години близо 85% от турците-комунисти са малограмотни или с начално образование, придобито в джамийски училища. Малко под половината от тях са определени и като „възрастни“.⁹ Едно от търсените решения на този проблем е създаването на „зdravi комунистически ядра, годни да провеждат без колебание партийните решения и задачи“ чрез масовото насочване на представители на малцинството към партийна кариера.¹⁰ По този начин само за 30 месеца, от април 1951 г. до октомври 1953 г., са регистрирани нови 4547 кандидат-членове на БКП от турската общност в страната. Сред тях са и 1000 жени.¹¹ В същия период окръжните организации в Шумен, Кърджали, Момчилград и други активизират дейността си сред девойките-туркини, стремейки се да ги привлекат повсеместно в редовете на ДСНМ и по този начин да ги подтикнат към политическа активност. С подобна цел са ангажирани и новосъздадените групи от женактивни сред туркините, както и женските дружества към отечественофронтските и комсомолските организации по места.¹² Жените са част и от новата вълна от пропагандисти, които се обучават в партийните школи в Русенско, Бургаско, Шуменско, Ардинско, Момчилградско и на други места. Само за периода 1951-1953 г. през тях минават над 1000 партийни кадри от средите на турското население, включително и сред туркините.¹³ В същото време в страната работят над 7500 агитатори-турци, а партийната просветна мрежа обхваща стотици звена, в които се подготвят бъдещите посредници в политиката на БКП спрямо турското население.¹⁴

Слабото развитие на партийните организации в районите с по-висока концентрация на турско население е отчетено още веднъж по време на Априлския пленум на ЦК на БКП през 1956 г. Повторно е провъзгласен стремежът към подобряване вникването на

⁸ За проблемите в състава на турския партиен елит свидетелстват и други данни на завеждащ отдела на ЦК на БКП „За работа сред турското население“ Али Рафиев, изнесени от него на заседание на Политбюро на ЦК на БКП, проведено на 13.11.1953 г. В доклада е споделено следното: „отговорни местни ръководители турци пишат в писмата си до свои близки в Турция, че чакат с нетърпение да се отвори границата, за да се приберат в своята „родина“. В други случаи отново в рамките на Кърджалийски окръг местни партийни първенци се откъсват от останалата част от населението, демонстрирайки „безбожничеството“ си и неуважавайки религиозните чувства на своите съселяни. ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 1942, л. 208-210.

⁹ Мемисhev, Юсеин. Цит. съч., 67.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Пак там.

¹² Пак там, 68.

¹³ За съжаление липсват точни данни за разпределението на пропагандистите по пол. Пак там, 72.

¹⁴ Пак там, 71-73.

комунистическата идея сред турците в страната чрез увеличение на броя на комунистите сред малцинството, като отново са отчетени слабостите в социалния състав на настоящите членове на БКП, включително и на ръководните кадри. В тази насока специално внимание се обръща на подобряването на работата с партийните активни и най-вече на общообразователните школи за подготовка на низовите ръководители.¹⁵ Поради отчетени незадоволителни резултати в интеграцията на турчините към обществено-политическия живот специално внимание се насочва към работата сред жените. Обяснена с „верски, битови и други“ причини, общата им капсулираност принуждава Националният съвет на ОФ през март 1957 г. да разпорежи на подчинените си окръжни и общински структури изграждането на дружества на жените в райони с компактно етническо население. Целта на тези дружества е да повишат активността сред жените. Те са приравнени с низовите отечественофронтовски организации и се ръководят от съответните селски и общински комитети на ОФ. Женските дружества дейно подпомагат усилията и на другите ОФ структури – при провеждането на домакински курсове, седенки, при инициране на срещи на жените от селата, екскурзии и други.¹⁶

Критиката на Априлския пленум на БКП стига по отношение интеграцията на турчините в ръководните структури на страната стига и до Бюрото на ЦК на ДСНМ. Още в началото на май 1956 г. са разгледани недостатъците на работата в районите с турско население, докато на 01.08.1956 г. е взето решение за по-тясно свързване на пропагандата с живота на младежта. Спрямо турското население е подчертано, че следва да се разглеждат теми, отговарящи повече на интересите и познанията на младежите турци в страната. В същата насока се прокламира решение за диференцирано обучение на пропагандистите от малцинството и са проведени 15-дневни курсове в редица от окръжните центрове.¹⁷

Незадоволителните резултати от интеграцията на турското население намират своето отражение и в ключовия за етническото малцинство сектор на селското стопанство. Постановленията на ЦК на БКП и на Министерски съвет, следващи решенията от април 1956 г., разпореждат взимане на специални мерки за подобряване подготовката и подбора на кадрите за ТКЗС в районите със силно представено турско население. Така в селата започват да се изпращат обучени организатори от различни райони на страната,

¹⁵ Положителна оценка е дадена на съществуващите школи, а „зелена светлина“ получават още 127 нови подобни. Сред тях е и откритата през 1957 г. едногодишна партийна школа в Русе. Пак там, 77-78.

¹⁶ Пак там, 77-78

¹⁷ Пак там, 79.

които трябва да окажат помощ в преодоляване на изостаналостта на тези райони. Резултатите от тези властови решения водят до чувствително увеличение на броя на аграрните дейци от турската общност, включително на квалификацията на над 3000 души (от които 1000 жени) в ролята им на звеноводи.¹⁸

Необходимостта от изграждане на социален слой от „пробудени“ мюсюлманки, които да подпомогнат еманципирането на жените, заемайки посредническа роля в свеждането на държавните политики към населението, води до отваряне по места на специални школи за активистки на Отечествения фронт. Основните цели на школите са да култивират убеденост сред курсистките в партийните решения и действия, и да осигурят политическото им обучение чрез разясняване както на теоретичните рамки, така и на практичните предпоставки за предприеманите политики. През 1959 г. експериментално е открита първата школа. Тя е в с. Чепеларе, Смолянско, и първоначално за кратко е с 30-дневен курс на обучение преди да се утвърди 45-дневен формат на обучение.¹⁹ През пролетта на 1961 г. резултатите от работата на школата в Чепеларе са преценени от Националния съвет на ОФ като положителни и е взето решение за разрастване на мрежата от подобни школи и в други окръзи.²⁰ По този начин през 1962 г. се появяват подобни школи в Кърджалийско, Шуменско и Разградско. Те са ориентирани вече изцяло на регионален принцип и всяка от тях следва да обслужва нуждата от кадри сред жените в своя район.²¹

Школата за туркини активистки на ОФ в Кърджалийско отваря врати в началото на 1962 г. в един от общинските центрове – Ардино. Откриването на школата е тържествено и подобаващо на важността, която му се отрежда, бива посетено от целия окръжен обществено-политически елит, както и от представители на висшите органи в ОФ.²² Надеждите на местните партийни ръководители са, че чрез школата ще се вдигне цялостното политическо ниво на туркините, ще се ускори процесът по осъвременяване на бита и културата им, както и че ще се даде тласък на вливането им във властовите механизми. Очаквано 40-дневните курсове започват не само с културна програма,

¹⁸ Пак там, 101.

¹⁹ За повече информация относно школите в Чепеларе, Гоце Делчев и Велинград виж: **Муратова, Нурие**. Политики на социалистическата власт към жените мюсюлманки. Архиви на жени и малцинства 3:75-84; Подробен анализ на школата в Смолян може да бъде намерен на страниците на монографията на Елена Петкова: **Петкова, Елена**. Всекидневието на българките мюсюлманки в Средните Родопи. София, 2015, 180-186, 191-246.

²⁰ ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 4563, л. 4.

²¹ **Петрова, Цвета**. Дейността на Отечествения фронт сред специфичните групи от българския народ – школите за активистки. В: Баева, Искра (съст.). История на Отечествения фронт/съюз в България. Т. 2, София, 2012, 133-136.

²² ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 18, л. 91-92.

включваща специално подготвени песни и танци, но и с приветствени речи на някои от гостите.²³

Официалната програма за курсовете се одобрява предварително и следва насоките на Националния съвет на ОФ, а към нея окръжното ръководство добавя и непредвидени лекции на авторитетни фигури от малцинството. Така пред курсистките занятия водят както фигури от Националната лекторска група като Рафет Мюмюнов Ахмедов и Ефтаде Ибрямова Ризаева, така и общественици и партийни функционери от окръжния ешелон (Сюлейман Хашимов, Назиф Юсеинов, Елмаз Бахриева, Назмия Бекирова, Калбия Мюмюнова и много др.), дори понякога и народни представители като Зия Харунов например.²⁴ Самата програма от лекции се оформя под въздействието основно на три теми – правата на жените в Народна република България, положението на турското население в страната и спецификите при работата сред туркините. В този смисъл не е учудващо, че сред провежданите занимания намират място заглавия на лекции като „Държавното устройство на Народна република България и правата и задълженията на жената“, „Нашето законодателство в защита на жената“, „Равноправни строителки на новия живот“, „Нашата избирателна система“, „Преустройството на народното образование след 09.09.1944 г. и защо трябва да изучаваме български език“, „Културният облик на жената туркиня“, „Семейството – основна клетка на социалистическото общество“ и др.²⁵ В курсовете са включени и по-практични занятия, ориентирани към прилагането на партийните решения спрямо туркините по места, включително по отношение работата сред девойките за популяризиране на Комсомолското движение, за разгласяване решенията на ръководните органи на БКП и ДКМС, за проповядване на напредък чрез образование, наука и техника.²⁶ Отделено е специфично внимание и на стопанския характер от бъдещата работа на завършващите кадри от школата чрез лекции относно подобряване на резултатите в тютюнопроизводството, животновъдството, относно по-активното включване на жените в работата на ТКЗС и др., които поради по-голямата близост до ежедневието на туркините се приемат по-лесно в сравнение с идеологическите теми.²⁷

Наред с подплатената с атеистична пропаганда политическа просвета в школата се провеждат и допълнителни занятия, свързани с актуалните вести от страната и света, както и с вътрешнопартийните новини. За целта туркините биват ангажирани редовно

²³ Пак там.

²⁴ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 19, л. 48-49, 62-63.

²⁵ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 18, л. 92; а.е. 19, л. 62

²⁶ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 18, л. 92

²⁷ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 19, л. 63.

с четене на преса и публицистика, изнасят им се политинформации за международното и вътрешното положение на България.²⁸ Чрез посещения на конкретни местни обекти от различните стопански отрасли се онагледяват успехите в развитието на икономиката на България и в детайли се илюстрира ефектът от засилените инвестиции в окръга като мярка за подобряване на районите с компактно турско население. Сред задължителните занимания за всеки курс са посещенията на местни ТКЗС-та, Държавното предприятие „Тютюнева промишленост“, конеферми, кравеферми и др., както и на гордостите на окръжната промишленост – Оловно-цинковия завод в Кърджали, язовир Кърджали, хлебозавода и др. Успоредно с това се посещават и събрания на разнообразни като ниво партийни и обществени органи – от събрания на първични партийни организации, през посещения на дискусии на общинските народни съвети, срещи за издигане кандидатурите за окръжни съветници, до съвещания на Окръжния съвет на ОФ.²⁹

По продължителност обучението в школата в Ардино не е твърде дълго (курсовете са 40-дневни), но животът в затворена среда предполага към редица временни промени в битата на курсистките. Ръководството на школата се стареае да разнообразява всекидневието на активистките като поощрява колективните занимания в областта на културата. Организирант се посещения на библиотеки, на импровизирани театрални представления, кино прожекции и прояви на местни самодейни художествени колективи. В одобрения план на обучението в школата бива заложено също да се отделя внимание на дейности, свързани с борбата срещу традиционната култура и за налагане на социалистическия мироглед за облеклото на жените, светския характер на ритуалите, въвеждането на визуален ред в частните и в обществените пространства, съобразен с идеологическата норма за скромност и еднообразие. По същество всички занимания в този аспект са свързани с потенциалното израстване на курсистките до авторитетни и отговорни позиции сред локалните общности и се стремят да ги подготвят за основната им роля в това качество – на медиатори между властта и населението. В този смисъл Школата за активистки на ОФ в действителност изпълнява функциите на училище по управление, предоставяйки основна информация едновременно по теоретичното и практическото прилагане на политиките специално сред туркините.

Работата на Школата за активистки не е изолирана от общите политики на партията, в това число и от модернизационните процеси сред населението в областта на

²⁸ Пак там, л. 59.

²⁹ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 18, л. 92-94, 103-107; а.е. 19, л. 38-41, 63.

образованието и културата. Дори напротив – очаква се в съзнанието на курсистките тези процеси да са утвърдени в най-висока степен, за да могат на по-късен етап да се предават от тях към другите туркини. Ето защо е любопитно да маркираме в най-общ план колективния живот на курсистките в свободното от занимания време.

Груповото споделяне не само на обучителния процес, но и на свободното време, в комбинация с типичния за социалистическите порядки колективен организационен живот, предопределя избирането на дом съвет и на отговорнички по стаи още в началото на всеки курс. Решенията на Дом съвета прецедират заниманията за разнообразяване на живота на курсистките, докато отговорничките по стаи следят за реда, дисциплината и хигиената на спалните помещения и другите споделени части.³⁰ В оценката на Дом съвета влияние, разбира се, имат ръководните в школата фактори, както и принципите, около които се оформя обучението в нея. Затова не е изненадващо, че в свободното си време жените отделят сериозно внимание на занимания, свързани с прокарване и пропагандиране на „културната революция“. Четенето на художествена литература се поощрява, а в рамките на едно обучение се организират поне няколко просветни събрания с цел обсъждане на прочетеното и споделяне на впечатления. Курсистките отделят време също за шиене на модерни дрехи, както и за бродирание, но вниманието им е насочено най-вече към художествената самодейност. Учат се стихотворения на български и на турски език, играят се хора, разучават се пиеси. Всичко това носи отражения в популяризацията на школата извън мащабите на текущите ѝ курсистки. Ръководството на окръжната и общинските организации на ОФ впряга резултатите от художествената им самодейност в предизборна обстановка като осигурява като трибуна за изявите им предизборни заседания, събрания на работнически колективи, както и специален час за изява в радио-възел Кърджали.³¹

Две от събитията, които оставят трайна следа в съзнанието на курсистките, са свързани с колективния живот извън обучителната програма в школата. Едното от тях е свързано с прието решение от Дом съвета на един от курсовете да се празнуват рождените дни на курсистките. За целта се създава организация по събиране на суми от тях самите и закупуване на подаръци и цветя за празнуващите. За туркините към 60-те години на XX век отбелязването на рождения ден е нововъднение, което изглежда до тогава извън школническия колектив не е възможно. За това свидетелстват данните, че в хода на празнуването курсистките признават, че такава чест не им е оказвана до

³⁰ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 19, л. 63.

³¹ Пак там, л. 63-64.

момента.³² Друг тип събитие, което променя хоризонта на курсистките, са организиранияте екскурзии. Те биват както на къси разстояния – до гордостите на социализма в окръга или до окръжния център, така и до столицата София. На фона на уседналия начин на живот и ниските нива на мобилност на и без друго относително бедното население в Източните Родопи, екскурзията до София се приема от туркините като изключителна възможност. Колко е значимо може да съдим и от жертвите, които някои от курсистките извършват само и само да посетят столицата. Активистка от планинското с. Ямино, Джебелска община, например пропуска сватбата на сестра си, за да отпътува за София и да види забележителностите в нея. Всъщност програмата на екскурзията ѝ предоставя възможност не само да разгледа града, но и да осъществи срещи с представители на Бюрото на Националния съвет на ОФ, да обядва в някои от най-престижните ресторанти като „Балкан“, да посети къщата-музей „Георги Димитров“, неговия мавзолей, заседателната зала на Народното събрание, Централният универсален магазин (ЦУМ), Кремиковци и други от знаковите заводи в и около София.³³

Още с първите два курса през пролетта на 1962 г. е заложен моделът на подбор на курсистки. В рамките на около 3 месеца през Школата за активистки на ОФ в Ардино минават точно 100 туркини, от които всички са членки на единната обществена организация, а 66 взимат участие в живота на комсомолските структури. По отношение на партийната им принадлежност предимство имат безпартийните, които са 86 на фона на едва 14 членки на БКП.³⁴ Последното обективно може да бъде обяснено с ниската като цяло активност на туркините в партийните дела, включително в желанието им за членство, но и с преобладаващо младежкия характер на курсистките. Сред първите 100 само 4 са непълнолетни, но други 66 са на възраст между 18 и 25 г. Силно представени са цели 22 активистки са 25-35-годишните, а останалите са на възраст до 47 г.³⁵ Подобни изглеждат резултатите и в периода ноември 1965–април 1966 г., когато сред 119 курсистки само една е член на БКП, докато други 87 са активисти на ДКМС.³⁶

Поглед към образователното равнище на школничките в Ардино от пролетта на 1962 г. показва, че то отговаря на общата статистика за просветната еволюция сред туркините. Положителен факт, е че сред 100 курсистки няма неграмотни, а малограмотните, получили знания в специално разработените ограмотителни курсове,

³² Пак там, л. 63.

³³ Пак там, л. 50, 65-66.

³⁴ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 18, л. 91.

³⁵ Пак там.

³⁶ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 19, л. 62.

са едва 9. Почти половината от тях са с начално образование, докато 37 са със 7-класно. Сред участничките в курсовете липсват не само кадри с висше или полувисше образование, а дори и такива със средно. Най-висок ценз имат 2 жени със завършен 9 клас.³⁷ В средата на 60-те години мнозинството от курсистките продължава да е с основно образование.³⁸

По така представените показатели общият профил на курсистките в първото десетилетие след отварянето на школата изглежда като подходящ за подготовката сред тях на кадри за първично управленско ниво. Това се потвърждава и от произхода им по населени места. В рамките на първите 16 проведени курса през школата минават общо 698 туркини, което прави средно по 43 в рамките на обучение. Интересен факт е, че те произхождат от най-различни краища на окръга, като голяма част от тях са от най-малките села. В периода от откриването на школата през февруари 1962 г. до март 1964 г. през Ардино минават представителки на 96 населени места, като най-многобройните са от селата Звезделина, Бащино, Ябълковец, Поточница, Гулийка.³⁹ Моделът на изпращане на малко на брой курсистки от всяко или почти всяко населено място в Кърджалийско се потвърждава и в следващите години. Между ноември 1964 г. и март 1965 г. школата е завършена от 123 жени от 59 различни населени места, а в периода ноември 1965 – април 1966 г. – съответно 119 туркини от 66 селища.⁴⁰

Житейската съдба на завършилите школатата за активистки в Ардино оправдава задачите поставени пред нея. В действителност много от тях се реализират в различните местни форми на управление – най-вече на първично, селско ниво. Данните от оценките за работата на школата от средата на 1960-те години показват, че волята на партията за издигане на туркини в обществено-политическото ръководства започва да се реализира чрез обучените активистки в Кърджалийско и те започват да изпълняват функциите си на проводници на модернизационната политика спрямо своите съселянки и съгражданки мюсюлманки. Разбира се, не всички от завършващите обучението в Ардино продължават активно да участват в обществения живот. Някои остават изолирани като в оценките на окръжната ОФ структура като главен фактор за това се посочва неинициативността на председателите на общинските комитети на ОФ по места.⁴¹

³⁷ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 18, л. 91.

³⁸ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 19, л. 62.

³⁹ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 18, л. 103-107.

⁴⁰ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 19, л. 53-55, 68-69.

⁴¹ Пак там, л. 66.

Реализация на кадрите от Школата сред първите 450 курсистки⁴²

Реализация	Брой
Членки на Общински комитети на ОФ	24
Председателки на низови организации	2
Секретарки на ОФ структури	11
Членки на ръководствата на ОФ организации	117
Звеноводки	8
Ръководителки на курсове по битова култура	2
Пропагандистки	2
Членки на ръководства на ДКМС	14
Членки на другарски съдилища	3
Членки на изпълнителните бюра на Първични партийни организации	6
Членки на Управителни съвети на ТКЗС	2
Просветни дейци	50

Голяма част от завършилите школата намират реализация в низовите структури на ОФ като членки, секретарки, а някои дори са председателки. Така например Хайрие Ибрахимова от с. Чифлик, община Кърджали, съчетава професията си на звеновод с председателстването на местната обществена организация и с членството си в Пленума на окръжната организация на ОФ, докато Наджиле Юсеинова Шабанова от с. Паничково, в близост до Черноочене, се реализира като професионален читалищен секретар, а в същото време е член на низовата ОФ организация и на женкомисията в селото си. Други пет жени от Кирковското село Островец, високодобивнички в тютюнопроизводството и завършили същата школа, се вливат в низовите организации на по-ниски позиции.⁴³ Освен с типично организационни въпроси всички възпитанички на школата за активистки са ангажирани със задачи сред туркините в района. За това свидетелстват както масовото им участие в системата на женсъветите, така и свидетелствата на мнозина от тях. Кадрие Махмудова от източнородопското с. Ленище, секретар на първичната ОФ организация и член на женкомисията при общинския съвет на ОФ, споделя на съвещание на Окръжния комитет на ОФ с участието на туркини от школата, проведено през декември 1964 г., че тя и нейните „колежки“ от

⁴² Данните в таблицата са извлечени от: ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 19, л. 20.

⁴³ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 18, л. 106-107.

школата работят за „изживяване на старите отживелици от съзнанието на жените и за възпитанието им в комунистически дух“.⁴⁴ Подобни задачи със сигурност имат и някои други бивши курсистки от школата в Ардино като Хава Сюлейманова от с. Нановица, община Момчилград, например, която е председател на Общинската жен-комисия.⁴⁵

Сред кадрите на ОФ школата за активистки има и такива, които тръгват по пътя на партийното образование. Такъв пример дава Емурлова от с. Папрат, която преминава през 3-месечна партийна подготовка в Ардино преди да се заеме с активна обществена дейност. Нейният случай не е изолиран – в оценките се съдържат данни и за други подобни развития.⁴⁶ Реализацията на завършилите курсистки, разбира се, не се ограничава само до системата от структури на ОФ и до женкомисиите по места. Съдбите им стигат още до общински организации на ДКМС, до професионално развитие в посока средноквалифицирани икономически кадри и др. Независимо от номинално заеманата от тях длъжност, обаче, функциите им са насочени главно към проповядване на партийната политика сред туркините чрез разнообразни методи на убеждение, включително чрез изнасяне на „най-различни лекции сред жените в селата“.⁴⁷

Поглед към Северна България и реализацията на завършилите школата за активистки в Шумен показват относително същите данни. От 1969 до 1971 г. обучение там завършват 126 туркини-деятелки на ОФ. 34 (или 27%) от тях не се включват активно в обществено-политическия живот, 12 търсят реализация в друг окръг и не фигурират в данните, докато 26 заемат различни позиции в местните структури на ОФ, женсъветите и ДКМС.⁴⁸ От представените пред ЦК на БКП резултати става ясно, че голяма част от курсистките се посвещават и на художествена дейност – като ръководителки на читателски групи или на художествени колективи (съответно 19 и 23 на брой). Едва 4 от 126 продължават образованието си, като една от тях го прави в неформална вечерна гимназия, две влизат в техникум за медицински сестри, а една започва педагогическа подготовка в учителски институт.⁴⁹

Посочените примери на развитие на активистките от Кърджалийско, завършили школата на ОФ, дават по-ясна представа за механизмите за оформянето на ниския и средния слой от местния елит сред туркините. Макар образователният им ценз да не е особено висок, на тях се възлагат задачи в обществено-политическата дейност сред

⁴⁴ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 19, л. 39.

⁴⁵ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 18, л. 106-107.

⁴⁶ Пак там.

⁴⁷ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 1, л. 39-40.

⁴⁸ ЦДА, ф. Б, оп. 38, а.е. 36, л. 33-34.

⁴⁹ Пак там.

жените от окръга. На завършилите кадри се разчита да изиграят роля на вътрешни (за туркините) агенти на властта, които, получили необходимата идеологическа и практическа подготовка в рамките на 40-дневното обучение, да дават тласък на действията по „извеждането“ на туркините в публичния живот и по налагането на „културната революция“ чрез достигане до буквално всяка една жена. По-голямата част от активистките се реализират в структурите на първично ниво, в населените места, от които произхождат, но някои успяват да надградят и постепенно да станат част от окръжния елит. За съжаление проследяването на житейските истории на конкретни фигури от местния елит сред туркините е силно затруднено поради ред причини, включително и от характера на документите за постоянно запазване в архивите на окръжните и общинските структури на БКП и ОФ. Това не позволява да проследим в количествени данни каква е мобилността на завършилите школата за активистки на ОФ към следващи етажи на местната власт.

Поглед към туркините-делегатки на Национални конгреси на БКП от Кърджалийско показва, че местните партийни активистки не се различават драстично от тези, обучаващи се в школата на окръжната ОФ организация. В периода 1958–1976 г. се провеждат 5 конгреса на БКП, в които участие взимат хиляди номенклатурни кадри. Макар представителите на окръжните структури на партията на практика да нямат особена тежест в умело дирижираните от Централния комитет обсъждания и решения, то появата им в списъците с делегати може да бъде разглеждана или като символ на важните им позиции по места, или като демонстрация на следваните политически линии в съответните райони.

В рамките на почти 20 години едва 38 турци от Кърджалийско се „класират“ за делегати на окръжната организация. Сред тях са и 18 туркини, нито една от които не участва на два или повече конгреса. Тези цифри потвърждават проблемите в кадрови план в окръга с турците като цяло, а и с туркините, сред които рядко се появяват фигури с подходяща идеологическа и политическа подготовка, с необходимия образователен ценз и най-вече – с волята за кариера в структурите на БКП. Затова за представители на окръжната партийна организация са изпращани лоялни на властта кадри, които отговарят на няколко критерии – да бъдат млади и с правилни разбирания по проблемите на модернизацията сред етноса, включително сред жените, да бъдат активисти и активистки на различни като ниво комунистически звена и да представляват подходящ инструмент за развиване на пропагандата сред турското население.

Делегати на Конгреси на БКП от Кърджалийски окръг⁵⁰

	Общ брой делегати	Делегати турци		Турци (мъже)		Туркини	
		Брой	Процент ⁵¹	Брой	Процент ⁵²	Брой	Процент ⁵³
VIII конгрес (1962 г.)	25	8	32	5	62,5	3	37,5
IX конгрес (1966 г.)	37	13	35	5	38,5	8	61,5
X конгрес (1971 г.)	33	7	21	5	71	2	29
XI конгрес (1976 г.)	38	7	18	4	57	3	43
Общо	133	35	26	19	54	16	46

Профилът на избраните за представители на окръжната партийна организация туркини силно наподобява този на завършващите школата за активистки на ОФ. Те са преди всичко млади като средната възраст на всички 18 жени е 27 години, а най-възрастните делегатки сред тях са 35-годишните Шерифе Юсеинова Халибрямова, Наджие Шукриева Бекеревендиева и Гюлфере Мустафова Халилова.⁵⁴ Средната възраст на делегатките пада до 22 и 23 години съответно по време на VIII (1962 г.) и X (1971 г.) конгрес на БКП, когато сред представителките са 20-годишните Найме Салимова Рагъбова, звеноводка, и Дурдугюл Шазиева Юмерова, стругарка в Цех за металосвързочни елементи.⁵⁵ Цели 8 от тях са в групата на до 25-годишните, а други 4 покриват диапазона на до 30-годишните.

Залагането на млади кадри не е учудващо и се свързва с вярата на властта в светски образованите и откъснати още в ранна възраст от религиозното влияние туркини. Това

⁵⁰ Данните са от следните източници: За VIII конгрес – ЦДА, ф. 223Б, оп. 5, а.е. 17; За IX конгрес – ЦДА, ф. 223Б, оп. 6, а.е. 15; За X конгрес – ЦДА, ф. 223Б, оп. 7, а.е. 36; За XI конгрес – ЦДА, ф. 223Б, оп. 9, а.е. 36.

⁵¹ Посочен е процентът на делегатите турци от общия брой представители на Окръжния партиен комитет Кърджали.

⁵² Посочен е процентът на мъжете от общия брой на делегатите турци от Кърджалийско.

⁵³ Посочен е процентът на жените от общия брой на делегатите турци от Кърджалийско.

⁵⁴ Халибрямова и Бекеревендиева са избрани за делегатки на IX конгрес на БКП (1966 г.), докато Халилова е представител на XI конгрес (1976 г.). Първите две са с начално образование и по професия се занимават със земеделие, докато Халилова е средно педагогическо образование, но към 1976 г. е председател на ОФ структурата в с. Бойно, община Кърджали. ЦДА, ф. 223Б, оп. 6, а.е. 15, л. 36, 39; ЦДА, ф. 223Б, оп. 9, а.е. 36, л. 14.

⁵⁵ ЦДА, ф. 223Б, оп. 5, а.е. 17, л. 19; ЦДА, ф. 223Б, оп. 7, а.е. 36, л. 10.

предопределя и в известен смисъл по-високия им образователен ценз. Сред 18-те делегатки цели 8 са със средно образование – предимно жени от местната интелигенция – учителки и здравни работнички, а една притежава и висше образование, макар и партийно. Сериозно е представена групата на мюсюлманките с начално образование, които са 1/3 от всички делегатки и са реализирани или в селското стопанство, или в работнически колективи. За разлика от курсистките от школата на ОФ, сред които близо половината са с начално образование, то сред делегатките тези случаи са сведени до 3 на брой и се наблюдават сред най-„възрастните“ от тях.⁵⁶

В професионален план избираните за делегатки жени представляват относително адекватно общата трудова заетост на туркините в страната. Седем от тях (или близо 40 %) са заети в селското стопанство – в традиционното за турското население тютюнопроизводство⁵⁷, като звеноводки и кооператорки⁵⁸. Те са ангажирани и организационно – като членки на бюра на първични партийни организации, членки на Общински партийни комитети, идеологически и пропагандни инструктори. Работническото съсловие е представено с 4 делегатки със средна възраст 21 години и с предимно основно образование. Ирфет Байрямова Мехмедова единствена сред тях е със средно образование и изпълнява относително по-високопоставена позиция като „качествен контрол“ в Завод "Орфей", Кърджали, макар към участието си на XI конгрес на БКП да е само на 22 години.⁵⁹

Сред делегатките-туркини от Кърджалийско намират място и представители на местната интелигенция, най-вече учителки и работнички в сектора на здравеопазването. Учителките по-специално са не само с най-висок образователен ценз, но и са най-добре реализираните се в обществено-политически план. Сред четирите учителки-делегатки всички са с средно педагогическо образование, една е председател на селска ОФ организация, друга е заместник-председател на първична партийна организация, а трета е член на Градския комитет на БКП в окръжния център Кърджали.⁶⁰ В редиците на делегатките правят впечатление и двете здравни

⁵⁶ Сред делегатките с начално образование са споменатите по-горе в текста Халибрямова и Бекерендиева, делегатки на IX конгрес на БКП, както и Хасибе Юсеинова Камберова, която е на 34-годишна възраст през 1958 г., когато в качеството си на партиен инструктор в Ардино е изпратена за представител на VII конгрес. ЦДА, ф. 223Б, оп. 4, а.е. 31, л. 73; ЦДА, ф. 223Б, оп. 6, а.е. 15, л. 36, 39.

⁵⁷ ЦДА, ф. 223Б, оп. 6, а.е. 15, л. 36, 39; ЦДА, ф. 223Б, оп. 7, а.е. 36, л. 34.

⁵⁸ ЦДА, ф. 223Б, оп. 5, а.е. 17, л. 19, 24.

⁵⁹ ЦДА, ф. 223Б, оп. 9, а.е. 36, л. 24.

⁶⁰ Гюлфере Мустафова Халилова, делегат на конгреса през 1976 г., е председател на ОФ организацията в с. Бойно, община Кърджали. Гюлюзар Мустафова Халилова, делегат на конгреса през 1966 г., съчетава професията си с отговорностите на заместник-председател на първичната партийна организация в с. Рогозче, община Джебел. Бахрие Юсеинова Хамзова работи като учител в гр. Кърджали и е член на

работнички – медицинската сестра в болницата в Ардино Назмие Бекирова Еминова и акушерката от с. Чорбаджийско, община Кирково, Фатме Раимова Садулова.⁶¹

Младостта на делегатките-туркини определя и не особено богатия им партиен стаж към датата на съответния конгрес, на който участват. Усреднените данни в това отношение сочат между 3 и 4-годишен партиен стаж. Логично по-възрастните делегатки имат по-голям опит в партийните структури, около 10-12 години. Съществуват и случаи, в които делегатките нямат почти никакъв опит.⁶² Подобна изглежда ситуацията и с идеологическата им школовка. 15 от 18-те анализирани делегатки не са завършили никаква форма на партийна просвета, докато само една от тях се е обучавала във Висшата партийна школа в София. Други две са преминали през 3-месечни политически курсове.⁶³ За сметка на това 14 от туркините свързват миналото или настоящето си със местните структури на ДКМС.

В какви партийни органи са избирани делегатките⁶⁴

Общ брой	Няма информация		Не са избирани		ППО ⁶⁵		Градски комитет		Окръжен комитет		Общински комитет	
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
18	5	28	3	16,5	3	16,5	1	5,5	1	5,5	5	28

Активността на делегатките в структурите на властта в периодите до изпращането им на национални конгреси на БКП би следвало да отговори на въпроса как се осъществява техния подбор. За пратеничките от кърджалийския Окръжен партиен комитет на VII и VIII конгрес (общо 5 делегатки) липсва каквато и да е информация, тъй като не са питани за такава. В анкетните листове, попълвани саморъчно от делегатите на всеки

Градския комитет на партията в града. ЦДА, ф. 223Б, оп. 6, а.е. 15, л. 8, 11; ЦДА, ф. 223Б, оп. 9, а.е. 36, л. 14.

⁶¹ ЦДА, ф. 223Б, оп. 5, а.е. 17, л. 25; ЦДА, ф. 223Б, оп. 6, а.е. 15, л. 38.

⁶² Впечатления правят трите делегатки на VIII конгрес (1962 г.), които в своите анкетни листове попълват, че са приети за членки на БКП през същата или предишната календарна година. ЦДА, ф. 223Б, оп. 5, а.е. 17, л. 19, 24, 25.

⁶³ И трите случая се наблюдават сред делегатки на IX конгрес (1966 г.). Други сходства не могат да се изведат. Жените са на възраст съответно 24, 27 и 33. По професия са земеделка, работничка и икономист на обществена позиция. Типовете населено място, в които живеят и работят, също са разнообразни – село, общински център и окръжна столица. ЦДА, ф. 223Б, оп. 6, а.е. 15, л. 12, 19, 22.

⁶⁴ Информацията е към годината на избирането им за делегатки на конгреси на БКП. Данните са извлечени от следните източници: За VII конгрес - ЦДА, ф. 223Б, оп. 4, а.е. 31, л. 54, 73; За VIII конгрес - ЦДА, ф. 223Б, оп. 5, а.е. 17, л. 19, 24, 25; За IX конгрес - ЦДА, ф. 223Б, оп. 6, а.е. 15, л. 8, 11, 12, 19, 22, 36, 38, 39; За X конгрес - ЦДА, ф. 223Б, оп. 7, а.е. 36, л. 10, 34; За XI конгрес - ЦДА, ф. 223Б, оп. 9, а.е. 36, л. 14, 15, 24.

⁶⁵ ППО е съкращение на първична партийна организация.

конгрес, три от туркините попълват, че не са избирани в никакви партийни органи, докато други три отчитат, че са участвали активно в живота само на първичните звена. Сред 13-те, за които информацията е валидна, само една участва в живота на градска комунистическа структура, но близо 40% са представителки на различни общински комитети. Съдейки по тези цифри, общинските партийни комитети би следвало да бъдат приети като стъпало към делегатска позиция на форум от национално значение. В чисто йерархичен план тяхното място е в подножието на окръжния елит и се предполага, че в кариерата на един комунист именно общинските структури трябва да послужат за „трамплин“ към ръководните позиции в окръжната столица.

Поглед към анализираниите делегатки-туркини, обаче, показва, че само една от тях е член на бюро на окръжен комитет и в действителност участва активно в живота на местния елит. Нещо повече – към 1966 г., когато е избрана за делегат на IX конгрес на БКП, тя има най-дълъг партиен и обществен стаж, което предопределя и позицията ѝ на председател на Окръжната организация на ОФ в Кърджали. Преминала през учителска и директорска дейност, Мюзеин Юсеинова Доргудова единствена сред разгледаните 18 случая има висше педагогическо образование. Завършила е също 3-годишна висша партийна школа, което допълнително я откроява на фона на другите местни активистки. Избрана е няколкократно за градски и за окръжен съветник в Кърджали, за член на Изпълнителния комитет на Окръжния народен съвет в Кърджали и дори за член на Националния съвет на ОФ. Биографията ѝ е белязана и от активност в Националния комитет за защита на мира и на Комитета на българските жени. Доргудова е и два поредни мандата народен представител – в периода 1966–1976 г.⁶⁶

Присъствието на Мюзеин Доргудова в списъка с делегатки на конгреси на БКП от Кърджалийско трябва да бъде разглеждано като изключение от общото правило за лансиране на млади, неопитни, но демонстриращи „правилни“ разбирания по свързаните с турското население и важни за окръга теми туркини.⁶⁷ Характерно за представителките на партийната организация е, че те представят относително адекватно общата заетост сред жените от малцинството, както и специфичните резултати от провежданата от държавата „насилствена модернизация“, включително

⁶⁶ ЦДА, ф. 117, оп. 35, а.е. 2725, л. 99; оп. 44, а.е. 208, л. 234-238.

⁶⁷ Доргудова не е единственото изключение. Найде Ферхадова, трикратен народен представител и дългогодишен член на Държавния съвет на Народна република България, е делегат на Кърджалийския Окръжен комитет на XII конгрес през 1981 г. Пътят ѝ до върховете на комунистическото управление минава и през редица функции на общинско и окръжно ниво, с което биографията ѝ може да бъде отличена като своеобразен учебник за развитието на жените сред елита на турската общност в България. ЦДА, Ф. 223Б, оп. 11, а.е. 22, л. 9-10

отраженията ѝ в образователен и трудов план. Изтикването на преден план на млади, светски настроени комунистки-туркини вероятно е ход и в посока засилване на пропагандата на идеала за еманципация на жените чрез използването на „живия“ пример пред останалото население и в подкрепа на политиките за активно навлизане на мюсюлманите в обществено-политическото ръководство.

Анализът на изпращаните от Кърджалийско делегатки за пореден път демонстрира слабостите в намирането на подходящи ръководни кадри сред туркините. В рамките на разгледаните 5 поредни конгреса в периода 1958 – 1976 г., а и по време на следващия през 1981 г.⁶⁸, се наблюдават фигури с периферно влияние върху общинските и окръжните масови и политически организации в Източните Родопи. Еднократната им поява като делегатки и невъзможността да бъдат проследени кариерите им на по-късен етап сред окръжните и националните форми на управление потвърждава липсата на политическо развитие сред тях. Основни причини за това са дефицитното покритие на критерии за влизане в ръководната общност, а именно – висок образователен ценз, професионално развитие, партиен опит и инициативност.

Обективен проблем пред издигането на кадри сред турското население е по-ниската им интегрираност в комунистическото движение. Макар в Народна република България най-краткият път към привилегии да е именно партийният, кариера в структурите на БКП не осъществяват много турци. Всъщност бавното навлизане на мюсюлмани в редиците на обществено-политическите организации се забелязва още в началото на 1950-те години, когато по данни на Валери Стоянов в ОФ и БКП членуват едва около 4000 турци⁶⁹. По-късно тези цифри нарастват, но остават ниски на фона етническото мнозинство. През 1961 г. членовете на БКП от турски произход достигат 18148 души, а през 1972 г. – 24348.⁷⁰ Макар да наблюдаваме тенденция за увеличаване на комунистите-турци, то през 1972 г. те все пак представляват едва около 3 % от етническата група.⁷¹ В същия период участието на туркините в партийните дела остава дори по-слабо от общите данни за турците. Жените представляват 10, 14, 15 и 16,5 % съответно през 1961, 1965, 1968 и 1972 г. от общия брой турци-комунисти.⁷² Всички тези цифри „говорят“ за по-високата капсулираност на жените спрямо мъжете по отношение

⁶⁸ На XII конгрес, проведен през април 1981 г., наред с Найде Ферхадова са изпратени още 4 туркини от Кърджалийско, които в голяма степен споделят общия профил на своите предшественички. Пак там.

⁶⁹ **Стоянов, Валери.** Турското население в България между полюсите на етническата политика. София, 1998, 121-122.

⁷⁰ ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а.е. 1315, л. 23.

⁷¹ Към 1970 г. турското население в България наброява около 850 000 човека. **Стоянов, Валери.** Цит. съч., 235-236, Приложение 1.

⁷² ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а.е. 1315, л. 23.

активността им в полититическите органи на ръководната партия, но също така „илюстрират“ държавната воля за бърза интеграция на възможно най-много туркини в структурите на партията. В периода 1961 – 1972 г. броят на комунистките-туркини нараства над 2 пъти – от 1775 на 3999.⁷³

Брой турци-членове на БКП в страната⁷⁴

	1952 г.	1961 г.		1965 г.		1968 г.		1972 г.	
		Брой	%	Брой	%	Брой	%	Брой	%
Общо турци	Ок. 4000 ⁷⁵	18148	100	20802	100	22336	100	24348	100
Мъже	Няма информация	16373	90	17897	86	18947	85	20350	83,5
Жени	Няма информация	1775	10	2905	14	3389	15	3999	16,5

Турците в България не само масово остават далеч от политическата кариера, но от комунистите сред тях малцина стигат до високи позиции. В началото на 1970-те години са регистрирани 298 номенклатурни кадри, от които едва 8 са на отчет в ЦК на партията, 216 – в окръжните организации, а други 74 – в градските комитети. От мнозинството номенклатурници-дейци на окръжните структури на БКП почти половината са от Кърджалийско, но пък те представляват едва една четвърт от високопоставените местни активисти.⁷⁶ От всички споменати апаратчици едва 10% са жени.⁷⁷

Поглед към обобщаващите данни за секретарите на ППО потвърждава наблюдението сред номенклатурните кадри, че в Кърджалийски окръг в действителност са концентрирани огромен процент от комунистическите дейци сред турската етническа група в България. От 23658 секретари на низови структури в страната 868 или 3,7% са турци.⁷⁸ Сред тях кърджалийците представляват 49%, докато секретарите на първични звена в Разградско, Търговищко, Силистренско, Шуменско и Сливенско по отделно са значително по-малко.⁷⁹ Събрани заедно данните за номенклатурните кадри и за

⁷³ Пак там.

⁷⁴ Данните за таблицата са извлечени от следните източници: За 1952 г. – от **Стоянов, Валери**. Цит. съч., 121-122; За 1961, 1965, 1969 и 1972 г. – от ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а.е. 1315, л. 23.

⁷⁵ Данните са за общо членуващи в организациите на БКП и ОФ. **Стоянов, Валери**. Цит. съч., 121-122.

⁷⁶ ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а.е. 1315, л. 13.

⁷⁷ Пак там, л. 15.

⁷⁸ Пак там, л. 21.

⁷⁹ Пак там.

секретарите на ППО аргументират изводите, че голяма част от общественно-политическия елит на турското население през втората половина на века произлиза от Кърджалийско.⁸⁰ В същото време данните без съмнение определят анализа на турския елит в този район като представителен пример за цялата страна.

Спирайки се на образователния ценз сред турския партийен елит в страната, в това число и женския такъв, трудностите при намирането на подходящи кадри за издигане до властови позиции изглеждат все по-обясними. Сред близо 300-та номенклатурници-турци 110 са със средно образование, а други 85 са с основно. Силно представена е и групата на висшистите и полу-висшистите сред тях, които наброяват съответно 90 и 13 души.⁸¹ Прави впечатление липсата на кадри с начално образование, както и близостта в показателите на основните три групи. За разлика от мнозинството етнически българи, сред които висшистите са най-многобройни и представляват 43%, сред турците групата на най-начетените представлява 30%.⁸² Голяма разлика в данните за етническите групи съществува и сред номенклатурните кадри с основно образование – 28% сред мюсюлманската общност за сметка на едва 16% сред мнозинството християни.⁸³

И докато сред общата турска номенклатура показателите между различните степени на образование изглеждат относително изравнени, то не така стоят нещата сред секретарите на първични организации. Сред тях огромно мнозинство имат кадрите със средно и основно образование, съответно 47% и 39%.⁸⁴ Незначително е присъствието на лица с незавършено основно образование, които са малко над 2%, но също толкова неопределящо е и присъствието на около 4% висшисти.⁸⁵ Сред българите-комунисти и секретари на ППО данните се различават най-вече по отношението на по-високото с 15% количество висшисти за сметка на по-ниския брой с основно образование и практическата липса на фигури с начално такова.⁸⁶

По-конкретен анализ на участието на туркините в общественно-политическия живот и по-специално във властовите структури в Кърджалийски окръг следва да покаже как и на какво ниво се реализират кадрите от местния елит. Макар партийната воля да е

⁸⁰ Върху тези данни влияе разбира се и етническата картина на населението в Кърджали, където е най-високата концентрация на турци в сравнение с всички други окръзи. Към 1965 г. турците в Кърджалийско представляват над 70 % от всички жители на окръга и по този начин представляват над 26% от цялото етническо малцинство в страната. **Иванов, Антон.** Още едно мнение – *Софийски вестник*, бр. 7/20.05.1991. <http://demografia.free.bg/BT.htm> (Последно посетен на 13.09.2019 г.)

⁸¹ ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а.е. 1315, л. 18.

⁸² Пак там.

⁸³ Пак там.

⁸⁴ Пак там, л. 22.

⁸⁵ Пак там.

⁸⁶ Пак там.

насочена към възможно най-засилено включване на жените в публичното пространство и в управлението на колективни органи, в района на Източните Родопи участието на жени и особено на туркини в ръководството на обществения живот не постига желаните резултати.

Брой ръководни кадри в обществени организации в окръг Кърджали⁸⁷

	Турци			Жени		
	Общ брой	мъже	жени	Общ брой	българки	туркини
Народни съвети	13	13	0	4	4	0
ОФ ¹	24	22	2	14	12	2
ОФ ²	138	136	2	-	-	-
ДКМС	10	9	1	12	11	1

Единици са жените, достигнали до реални ръководни позиции във властовите механизми. Сред тях появата на туркини е спорадична и непоследователна. Най-изявена фигура в управлението на обществените структури е споменатата в настоящия текст Мюзеин Юсеинова Доргудова, която на 32-годишна възраст през 1964 г. е избрана за председател на Окръжния комитет на ОФ в Кърджали.⁸⁸ Отново тя е и единствената туркиня - председател на Окръжната комисия за работа с жените.⁸⁹ До края на 1970-те години едва две жени успяват да стигнат до председателското място на средноголемите местни ОФ комитети на фона на общо 138 ръководни кадри от турската общност. Това са Кериме Хасанова Кадирова от с. Ленище, община Ардино, и делегатката на XI конгрес на БКП Гюлфере Мустафова Халилова, учителка от с. Бойно, община Кърджали.⁹⁰ В

⁸⁷ Включените в таблицата данни са както следва: за Народни съвети – председатели, зам-председатели и секретари на околийски, общински, окръжни и градски народни съвети в Кърджали, Крумовград, Ардино и Момчилград за периода 1944 – 1984 г.; за ОФ¹ – председатели и секретари на окръжни и околийски комитети на ОФ в Кърджали, Ардино, Момчилград, Крумовград и председатели на Комисията за работа с жените и на Окръжния съвет на Движението на българските жени за периода 1944 – 1984 г.; За ОФ² – председатели на общински общоселски комитети на ОФ в окръг Кърджали за периода 1959 – 1979 г.; За ДКМС – секретари на окръжни, околийски, общински и градски комитети на ДКМС в Кърджали, Ардино, Момчилград и Крумовград за периода 1944-1984 г. Извлечените данни са от следните източници: За Народни съвети – ДА-Кърджали, ф. ЧП 196Б; За ОФ¹ и ОФ² – ДА-Кърджали, ф. ЧП 198Б; За ДКМС – ДА-Кърджали, ф. ЧП 197Б.

⁸⁸ ЦДА, ф. 117, оп. 35, а.е. 2725, л. 99; оп. 44, а.е. 208, л. 234-238.

⁸⁹ ДА-Кърджали, ф. ЧП 198Б, неномериран лист.

⁹⁰ Пак там.

Ардино е регистриран и единственият случай в окръга, в който туркиня е секретарка на водещо комсомолско звено.⁹¹

Жените имат по-добро представителство сред низовите структури на ОФ, но дори и в тях в целия период на управление на БКП остават по-малко от мъжете. През 1959 г. в ръководствата на 960 първични организации са индикирани 1328 жени и 3818 мъже, като е уточнено, че резултати по издигане на жени в ръководствата са постигнати само на най-ниско ниво, а работата сред туркините е незадоволителна.⁹² Сходно изглежда положението през 1963 г., когато в „Доклад за участието на жените туркини-активистки от Кърджалийски окръг в работата на Отечествения фронт“, са посочени единствено данните на низово ниво,⁹³ както и през 1973 г., когато продължаващите наблюдения на незадоволителни резултати в издигането на жените на отговорни обществени позиции се обяснява с „все още непреодолените консервативни разбирания в някои от ръководствата на пердприятията и неоченьване в достатъчна степен възможностите на жената като ръководителка“.⁹⁴ Още десет години по-късно, в средата на 1980-те, са отчетени поредни данни, според които инициативните активистки на ОФ продължават да се реализират много по-добре в низови, квартални, и селски комитети за сметка на общинските и окръжния органи.⁹⁵

Незавидно е положението на жените в ръководствата на народните съвети в Кърджалийски окръг. В период от почти половин век, между 1944 и 1984 г., само 4 жени стигат до челна позиция, но сред тях липсват представителки на етническото малцинство. Последното за пореден път затвърждава наблюдението, че ниските степени на образованост и на политическа култура сред туркините, както и преднамереността от страна на окръжните функционери по отношение на издигането на туркини на ръководни позиции, се сблъскват с партийната воля за еманципация на жените от мюсюлманската общност и пречат на процеса по изравняването на позициите им с тези на мъжете. Още повече на фона на значителното количество народни съветнички в окръга. През 1959 г. в Кърджалийско жените в колективните форми на

⁹¹ Айгюл Мехмедова Гавазова е секретар на Градския комитет на ДКМС в Ардино от 1968 до 1972 г. По-късно работи в Окръжния комитет на Съюза на българските учители. ДА-Кърджали, ф. ЧП 197Б, неномериран лист.

⁹² ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 18, л. 43-47.

⁹³ През 1963 г. броят на членките на ОФ в окръга нараства на почти 50 000, сред които са над 34 000 туркини. От всички тях в ръководствата на низовите структури са избрани 3776 жени, сред които 59 председателки и 117 секретарки. ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 19, л. 14-26.

⁹⁴ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 3, а.е. 32, л. 40.

⁹⁵ През 1984 г. 9 жени са председатели и секретари на общински комитети на ОФ, докато 18 изпълняват сходни функции в селски органи, 7 в квартални и 137 в низови комитети. ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 3, а.е. 26, л. 179.

местно управление са 345, от които 226 са туркини.⁹⁶ По-късно броят им нараства – през 1963 г. само турчините-съветнички са 338, през 1969 г. общо жените надхвърлят 400, а в средата на 70-те години – 750.⁹⁷ В средата на последното десетилетие от управлението на БКП 35% от всички народни съветнички в окръга са жени.⁹⁸

Количествените измерения на участието на жените от Кърджалийско в общественно-политическите форми на управление очертават сходни характерни черти с наблюдаваните профили сред курсистките от местната школа за активистки на ОФ и сред делегатките на конгреси на БКП от окръга. Всички данни сочат към системен проблем при издигането на туркини на отговорни позиции, въпреки прокламираната многократно воля на комунистическия елит за еманципация на жените в политическия живот на районите с компактно малцинствено население. В действителност политиките на държавата, диктувани от идеологическите разбирания на наложения в България социалистически строй, модернизират живота на повечето етнически туркини в страната и успяват да изведат част от тях до участие в някои форми на общественото управление. Провежданото от БКП сред турското население социално инженерство успява да създаде своеобразен женски турски елит, но не и да го изравни с преобладаващия като количество и като позиции мъжки такъв. Съобразен със специфичните задачи и цели на партийната програма, активът сред турчините в Източните Родопи представлява сбор от млади кадри с ниско образование и слаба или средна политическа подготовка, които са носители на положителен пример за успехите в комунистическата политика и заемат ръководни позиции на ниско властово ниво в тоталитарната йерархия. Единици сред тях успяват да пробият този модел и да намерят реализация на окръжно и/или национално равнище.

Така описано мястото на жените сред елита на турското население изглежда почти маргинализирано. Потвърждаващи наблюденията от Кърджали и околността са данните за участието на жените в управлението на обществения живот в Шуменски окръг. Към 1971 г. те остават в подножието на окръжния политически връх, като заемат предимно съвещателни позиции във висшестоящи колективни органи или ръководни позиции в лишена на практика от властови ресурси низови организации. Участието на жените в Шуменско в партийните дела се изчислява на основа на 28%-овото им количество в окръжните формации на БКП. Сред тези над 4600 членки едва 9 участват

⁹⁶ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 18, л. 43-47.

⁹⁷ Данните са от следните източници: за 1963 г. – ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 1, а.е. 19, л. 14-26; за 1969 г. – ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 2, а.е. 13, л. 15-35; за 1976 г. – **Тахиров, Шукри**. Българските турци по пътя на социализма. София, 1978, 100.

⁹⁸ ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 3, а.е. 26, л. 174-180.

в живота на бюрата на Окръжния и Градския комитет в Шумен, а само две са секретарки на структури от общинско и заводско равнище. Измежду над 800 членки на партийни бюра има и 124 секретарки на първични звена.⁹⁹ Много подобна е ситуацията и с ролята им в делата на местните ОФ организации – 17 жени са членки на Окръжния и Градския комитет и едва 5 са председателки на общински структури в малки населени места.¹⁰⁰ В системата на народните съвети са регистрирани над 26% съветнички-жени, 48 членки на различни като ниво Изпълнителни комитети и 7 секретарки на селски парламенти. Изключение е отчетено в една заместник-председателка на Градски народен съвет.¹⁰¹

Излизайки извън рамките на конкретен район от страната и поглеждайки към централните властови органи на Народна република България, ще видим, че комунистическият турски елит остава изолиран от участие в най-висшите етажи на управление. В рамките на почти половин век нито един представител на етническото малцинство не е допуснат до членство или кандидат-членство в Политбюро на ЦК на БКП, нито до висока длъжност в секретариата на ЦК, които представляват най-влиятелните структури.¹⁰² До второстепенни в национален план длъжности се докосват малцината комунисти-турци, които успяват да преодолеят снизходителността на горния слой партийни функционери и да се докажат чрез пламенна работа като убедени идеолози на националната политика по т.нар. „турски“ въпрос. Така до членство в ЦК на БКП достигат едва 4 души с турски етнически корени, докато кандидат-членовете са също толкова. В по-ранния период от управлението на БКП основна фигура от средите на турското население е Али Рафиев, кандидат-член на ЦК на БКП в периода 1954 – 1962 г. и член на същия орган за кратко от 1962 г.¹⁰³ По-късно Фахредин Халилов олицетворява дългогодишното във властта, бидейки член на ЦК на БКП в периода 1971 – 1990 г.¹⁰⁴ Освен тях сред мъжете турци в орбита на висшите органи на партията са още Али Алиев, Салиф Илязов и Рафет Сейдалиев.¹⁰⁵

⁹⁹ ЦДА, ф. 1Б, оп. 38, а.е. 36, л. 33.

¹⁰⁰ Пак там.

¹⁰¹ Пак там.

¹⁰² За справка относно функционирането и политическата тежест на висшите органи на БКП виж: **Везенков, Александър**. Властовите структури на Българската комунистическа партия (1944 – 1989). София, 2008, 132-181.

¹⁰³ Справка за кариерното развитие на Али Рафиев като кадър от национален мащаб може да бъде направена в: Политиката на БКП към етническите, етнокултурните и имигрантски групи в България (1944 – 1989 г.). По документи от фондовете на БКП, съхранявани в Централния държавен архив. (съст. Стоян Цветански) Държавна агенция „Архиви“, София, 2015, 186, 197, 201, 203, 205.

¹⁰⁴ Фахредин Халилов (известен и с настоящето си име Камен Калинов) е не само член на ЦК на БКП в посочения период, но и дългогодишен народен представител, ръководител на радиопредаванията на турски език към радио „София“, както и главен редактор на в. „Йени ъшък“ в периода 1975–1990 г. Интервю с Камен Калинов, проведено в гр. София на 01.06.2017 г. Личен архив на Георги Бурнаски.

¹⁰⁵ Али Алиев е избран за член на Централната ревизионно-контролна комисия (ЦКРК) на БКП през 1971 г., а през 1976 г. и за кандидат-член на ЦК на БКП. Политиката на БКП към етническите, етнокултурните

Туркините, стигнали до това най-високо за етническата група политическо ниво, са 3 на брой. Две от тях, Елмаз Татарова и Найде Ферхадова, остават с кандидат-членски позиции, докато през 1986 г. Салиха Адилова става единствената туркиня-член на ЦК на БКП.¹⁰⁶ Кратък поглед към кариерното развитие на две от тях ни показва различни модели на издигане и задържане по номенклатурните върхове. Ферхадова и Адилова са народни представителки и в различни периоди заемат разнообразни длъжности в местното управление съответно в Кърджалийско и Шуменско, докато кариерното развитие на Татарова е белязано от различни позиции в апарата на партията в София. Последната работи в ЦК на БКП още от началото на 50-те години на века като завеждащ сектор „За работа сред туркините“ при Женотдела на ЦК, от 1955 г. – като инструктор в отдел „За работа сред турското население“, а по-късно – в отдел „Пропаганда и агитация“ (чак до 1979 г.). През 1966 г. е избрана за кандидат-член на БКП и остава „замразена“ в тази позиция до края на комунистическия режим. В периода 1979–1982 г. е заместник-председател на Комитета на Движението на българските жени. За дългогодишната си служба на интересите на партията е наградена през 1978 г. с орден НРБ първа степен.¹⁰⁷

Салиха Адилова Ехлиманова (след 1985 г. приема името Светлана Дилова) е кандидат-член на ЦК на БКП в периода 1976–1986 г., а на XIII конгрес на партията (1986 г.) е издигната за негов член. По професия е учителка, има средно образование и съчетава различни позиции в комитетите на ДКМС, БКП и в народните съвети на селско, общинско и окръжно равнище в Шуменски окръг. Председател е на Общинския съвет на жените в родното ѝ село Венец, където стига и до председателската позиция на Общинския народен съвет. Избрана е за депутат в Шестото народно събрание (1971–1976 г.)¹⁰⁸

В количествен аспект на централно ниво интерес представляват туркините-народни представителки и техните профили. Подобно на местните съвети, в които жените от

и имигрантски групи в България..., 205, 209; Салиф Илязов избран за кандидат-член на ЦК на БКП през 1971 г. и остава такъв до 1990 г., когато е известен със смененото си име Александър Колев. Политиката на БКП към етническите, етнокултурните и имигрантски групи в България..., 205; Рафет Сейдалиев (или Ради Семов) става член на ЦКРК през 1981 г. 5 години по-късно е кандидат-член на ЦК на БКП, а в края на 1988 г. е предложени и за член на висшия комитет. Политиката на БКП към етническите, етнокултурните и имигрантски групи в България..., 213; ЦДА, ф. 1Б, оп. 65, а.е. 93, л. 2-3; оп. 68, а.е. 1606, л. 43.

¹⁰⁶ ЦДА, ф. 1Б, оп. 68, а.е. 1606, л. 26.

¹⁰⁷ За справка относно кариерното развитие на Елмаз Ахмедова Татарова (Блага Татарова) виж: Политиката на БКП към етническите, етнокултурните и имигрантски групи в България..., 27, 157, 170, 171, 180, 187, 188, 201, 205, 206, 209, 211-213, 215, 216, 233.

¹⁰⁸ ЦДА, ф. 1Б, оп. 68, а.е. 1606, л. 26; оп. 69, а.е. 2853, л. 27; оп. 70, а.е. 515, л. 28; а.е. 3918, л. 27; ф. 223Б, оп. 11, а.е. 13, л. 35, 64; ф. 117, оп. 44, а.е. 211, л. 24-28.

общността са относително добре представени като брой, и Народното събрание е орган лишен от реална власт в годините на управление на БКП. Функциите му са извзети от партийните структури, чиито решения диктуват политиките в държавата. На този фон турчините-депутатки нямат изобилие от възможности да участват във вземането на важни национални решения. За самите народни представители участието им в работата на толкова престижен орган е важно, тъй като то символизира личностното им развитие и нарастналия им авторитет вътре в самата етническа общност. За БКП появата и задържането на туркини в парламента изразява резултатите от водената модернизационната политика спрямо тях и прогресиращото им еманципиране в обществено-политическия живот.

Брой народни представители в България (1950 – 1986)¹⁰⁹

Народно събрание	Брой народни представители		Народни представители – турци	
	Общо	Жени	Общо	Жени
I НС (1950-1953)	239	36	5	0
II НС (1954-1957)	249	39	11	3
III НС (1958-1961)	254	41	6	1
IV НС (1962-1965)	321	65	13	5
V НС (1966-1971)	415	70	16	5
VI НС (1971-1976)	400	75	11	7
VII НС (1976-1981)	400	78	14	3
VIII НС (1981-1986)	400	87	14	7

Още през октомври 1944 г., едва няколко седмици след обявяването на първото правителство на ОФ, е обнародвана Наредба-закон за изравняване на правата на лицата от двата пола, според която те „се ползват с равни права във всички области на стопанския, държавния, културния и обществено-политическия живот“. По-късно в чл. 72 на Конституцията от 1947 г. е прокламирано, че „на жената се осигурява наравно с мъжа право на труд, за равен труд – равна заплата, право на почивка, право на

¹⁰⁹ Данните в таблицата са извлечени от следните източници: ЦДА, ф. 117, оп. 15, а.е. 435, 447; оп. 19, а.е. 153, 155, 156, 158, 159, 160, 161; оп. 24, а.е. 89, 90, 91; оп. 29, а.е. 1209, 1211, 1212, 1214, 1215; оп. 35, а.е. 2724, 2725, 2726; оп. 41, а.е. 621, 622, 625, 627, 629, 630, 632, 635, 639; оп. 44, а.е. 21, 206, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 217, 218, 219, 220.

обществена осигуровка, пенсия, образование...“.¹¹⁰ Избирателният закон от юни 1945 г. Пък провъзгласява, че всички граждани и гражданки навършили 18-годишна възраст имат всеобщо избирателно право. В XXVI Обикновено Народно събрание (декември 1945 – септември 1946 г.) за пръв път са избрани жени за народни представители.¹¹¹ Първите представителки на турската общност в парламента взимат участие в заседанията на II Народно събрание (1954 – 1957). Това са Халиме Илязова Мехмедова (Бобова), Джанан Джалилова Ахмедова и Пакизе Мехмедова Хайрулова.¹¹²

В рамките на над 30 години, между 1954 и 1986 г., в обсъжданията на висшия законодателен орган на България участват 26 турчини, които си поделят 31 квоти. Турците в българския парламент за целия период са разпределени в 90 квоти сред избрани въобще 2678 квоти или заемат 3,36% от всички депутати. Най-висок брой жени от етническата общност има през първите половици на 70-те и 80-те години на XX век, когато по 7 от тях представят интересите на малцинството в Народното събрание. Най-нисък е броят на турчините в III Народно събрание, когато едва една е избрана за депутат.¹¹³ В целия разглеждан период се наблюдава тенденция за по-силно представителство на мъжете от турската общност с изключение на VI Народно събрание, в рамките на което жените са преобладаващия пол. Общият дял на жените-депутатки спрямо всички депутати в рамките на седемте Народни събрания е 18,4%. На този фон турчините са по-силно представени, тъй като представляват 27,9% от всички избирани турци

Сред избраните турчини рекордьор по мандати е Найде Ферхадова, която участва в пленарните сесии на VI, VIII и VIII Народно събрание¹¹⁴, докато Мюзеин Доргудова, Хурие Салиева и Мюневер Кърджалиева са носителни на по два мандата.¹¹⁵ Най-млади за депутатки са избирани Халиме Илязова Мехмедова (Бобова), Бедрие Муталибова Салиева и Юркян Мехмедова Хасанова, които са на по 20 години към започването

¹¹⁰ **Лулева, Ана.** „Женският въпрос“ в социалистическа България – идеология, политика, реалност. – В: Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура. Сборник доклади от международна научна конференция. София, 2003, 159-160; **Пачаманова, Ина.** Предишният преход. Жената и семейството при социализма (закоци, държавна политика и теренно проучване от едно българско село). София, 2015, 107-108.

¹¹¹ **Марчева, Илияна.** Мъжките момичета в кръговрата на промените: българката през втората половина на XX век. – В: Даскалова, Красимира. Райна Гаврилова (състав.). Граници на гражданството: европейските жени между традицията и модерността. София, 2001, 321.

¹¹² ЦДА, ф. 117, оп. 15, а.е. 435, л. 158, 163, 285-286.

¹¹³ Единствената жена-депутат от турската общност в рамките на III Народно събрание е Зехра (Фатме) Хюсеинова Мустаfoва. ЦДА, ф. 117, оп. 24, а.е. 89, л. 299-301.

¹¹⁴ ЦДА, ф. 117, оп. 41, а.е. 630, л. 7-10; оп. 44, а.е. 209, л. 12-18; а.е. 218, л. 142-145

¹¹⁵ Мюзеин Доргудова е депутат в V и VI Народно събрание – ЦДА, ф. 117, оп. 35, а.е. 2725, л. 99; оп. 44, а.е. 208, л. 234-238; Хурие Салиева и Мюневер Кърджалиева – в IV и V Народно събрание - ЦДА, ф. 117, оп. 29, а.е. 1212, л. 460-461; а.е. 1215, л. 260-271; оп. 35, а.е. 2725, л. 99, 156.

работата съответно на II и VIII Народно събрание.¹¹⁶ За сметка на това най-възрастните туркини, избирани за народни представителки, са на по 39 години – Мюзеин Доргудова през 1971 г. и Найде Ферхадова през 1981 г.¹¹⁷ Средната възраст варира между 22 и 30 в различните години, но общо за периода е 27, с което на поредно равнище се потвърждава подчертаната младост на елитната прослойка туркини в социалистическа България.

Произходът на централния елит сред туркините отразява относително точно географското разпределение на етническото малцинство в страната. Най-силно представени сред депутатките са окръзите Кърджали и Разград, съответно с 10 и 8 представителки, а след тях по брой депутатки е Шуменски окръг с 4. Останалите народни представителки са изразители на интересите на други окръзи с компактно турско население – Търговище, Силистра, Добрич, Варна и Бургас. Депутатките-туркини са с подчертано селски произход, като 24 от тях (или почти 80%) са родени в села, докато едва 10% произлизат от областни столици, а останалите – от общински центрове.¹¹⁸

Образователно ниво на туркините-народни представителки¹¹⁹

Начално		Основно		Средно		Полувисше		Висше	
брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
1	3	2	6	17	55	3	9	8	26

В образователен план прави впечатление, че сред депутатките, за разлика от разгледаните по-рано делегатки на национални партийни конгреси и курсистки от школата за активистки на ОФ, много по-силно е застъпено наличието на висша образователна степен. Фактът, че над 35% от квотите на туркините в българския парламент в периода 1954–1986 г. са носители на полувисше или висше образование, показва осезаема разлика с данните сред другите разгледани групи, сред които подобен просветен ценз на практика липсва. Младостта на народните представителки, както и фактът, че много от тях продължават да живеят в селата, в които са родени, носи отражение и върху начетеността им. Над половината от тях са със средно образование, но се наблюдават и депутатки с основни и дори начални познания. Детайлен поглед към

¹¹⁶ ЦДА, ф. 117, оп. 15, а.е. 435, л. 163; оп. 19, а.е. 161, л. 44-47; оп. 44, а.е. 214, л. 106-108; а.е. 220, л. 91-93.

¹¹⁷ ЦДА, ф. 117, оп. 44, а.е. 208, л. 234-238; а.е. 218, л. 142-145

¹¹⁸ Всички данни са извлечени от личните формуляри на депутатите, съхранявани в ЦДА, ф. 117.

¹¹⁹ Пак там.

просветния ценз на анализиранияте кадри обаче показва, че наличието в парламента на туркини с ниски нива на образованост се свежда до началните години от появата им в живота на законодателния орган. От V Народно събрание до средата на 1980-те години в редиците на туркините-парламентаристи няма кадри с по-ниска от средна училищна степен, което отразява и постепенното повишаване на общото образователно равнище сред жените от общността.¹²⁰

Основни професии на туркините-народни представителки¹²¹

Селско стопанство		Лека промишленост		Учителки		Здравни служители		Счетоводителки	
брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
7	23	3	9	17	55	3	9	1	3%

Групирайки народните представителки по професионална реализация, общият им облик се оформя основно около няколко сфери на дейност. На първо място по брой са учителките. За над 30 години са избрани 17 квоти с педагогическа дейност или над половината от всички туркини-депутатки. Преподавателският състав сред народните представителки е и основната група на високообразованите, тъй като сред тях са 9 от 11-те притежателки на полувисша или висша диплома. Сериозното присъствие на педагогическата гилдия сред елита на туркините може лесно да се аргументира с преплитането на интересите на комунистическите авторитети в изграждането на интелигенция сред жените от етническото малцинство и в стремежа към бързо ограмотяване и модернизация на населението. Пресечната точка на тези базови разбирания на властта са учителките-туркини, чиято професионална, а и политическа, реализация е стимулирана от комунистите. Подобно на делегатките на конгреси на БКП от Кърджалийския регион, учителките-туркини сред народните представителки са не само най-грамотни, но и най-добре оценени в структурите на властта. За последното свидетелства фактът, че три от най-високо реализиранияте кадри от елита на туркините са с основна професия учител – членката на ЦК на БКП Салиха Адилова, заместник-председателката на Министерски съвет и членка на Държавния съвет Найде Ферхадова

¹²⁰ Тютюнопроизводителката Пакизе Мехмедова Хайрулова от Джебелско, народен представител във II НС, е единствената с начална степен на образование, докато Халиме Илязова Мехмедова (Бобова) (II НС) и Хюсни Ахмедова Терзиева (IV НС) са с основно образование. ЦДА, ф. 117, оп. 19, а.е. 159, л. 19-22; а.е. 161, л. 44-47; оп. 29, а.е. 1215, л. 257-258

¹²¹ Всички данни са извлечени от личните формуляри на депутатите, съхранявани в ЦДА, ф. 117.

и председателката на Окръжния комитет на ОФ в Кърджали Мюзеин Доргудова. Интелигенцията сред турчините-депутатки се допълва от здравните работнички Леман Февзиева Яхова и избраната двукратно Мюневер Юмерова Кърджалиева.¹²² Подобно на учителската група те са носители на относително висок просветен ценз и авторитет и отразяват усилията на БКП, насочени към създаване на добре образован елит, включително и сред медицинските кадри в страната.¹²³

Силно представени сред депутатките са селскостопанските работнички, които са около ¼ от всички избирани в Народно събрание туркини. Прави впечатление, че сред 7-те случая само един е от Южна България и това е единствената тютюноработничка сред тях.¹²⁴ Измежду останалите народни представителки, заети в аграрния сектор на икономиката, най-добре реализирани са тези с по-висока образователна степен. Така например единствената от тях с висше образование е агрономката от Търговищко Назмие Хасанова Табанлиева, депутат в VI Народно събрание,¹²⁵ а двете със средно специално образование са завършилите селскостопански техникуми Мукадис Кадинова Алиева, животновъд и полевъден бригадир, и Халисе Ибрямова Фазлова, зоотехник.¹²⁶ Останалите квоти от селското стопанство са на доячка, животновъдка и птицевъдчица, които споделят не само професия, но и сходни житейски пътища до влизането им в пленарната зала на българския парламент. Всички те са изключително млади – на възраст 20-21 години, с основна или средна образователна степен и са дейци на местните комитети на ДКМС.¹²⁷

Последната група туркини-депутатки, групирани по образователен произход, е тази на заетите в сферата на промишлеността. Едва около 10% от избраните за народни

¹²² Леман Февзиева Яхова, народен представител в VI Народно събрание, е лекарка с висше образование от гр. Тервел, Добричко. Мюневер Кърджалиева, народен представител в IV и V Народни събрания, е акушерка със средно специално образование от с. Стремци, Кърджалийско. ЦДА, ф. 117, оп. 29, а.е. 1212, л. 460-461; оп. 35, а.е. 2725, л. 99; оп. 44, а.е. 208, л. 19-24.

¹²³ При приема на студентки-туркини чрез методите на т.нар. „позитивна дискриминация“ особено внимание се отделя най-вече на няколко образователни направления – педагози, медицински персонал и селскостопански кадри. Указанията за подобряване работата сред турчините от 1954 г. определя точен брой на квотите за девойки в средните медицински училища с постепенно увеличение – 30 за учебната 1955/1956 г., 40 за 1956/1957 г. и т.н. Освен това препоръчва да започне прием на туркини във Висшия медицински институт „Вълко Червенков“ (днес Медицинска академия в София), предоставяйки на всички туркини, постъпили в университети, ежемесечна стипендия. ЦДА, ф. 1Б, оп. 26, а.е. 16, л. 14-15.

¹²⁴ Пакизе Мехмедова Хайрулова, тютюнопроизводителка от Джебелско, избрана във II Народно събрание (1954-1957), е безпартийна и с основно образование към избирането си в парламента. Родена е през 1916 г. ЦДА, ф. 117, оп. 15, а.е. 435, л. 285-286; ЦДА, ф. 117, оп. 19, а.е. 159, л. 19-22.

¹²⁵ Табанлиева е родена в с. Черковна през 1944 г. Завършва Висшия селскостопански институт „Васил Коларов“ в гр. Пловдив (в момента – Аграрен университет). Избрана е за член на Пленума на Окръжния комитет на БКП в Търговище, както и за окръжен съветник. Член е на Комитета на българските жени. ЦДА, ф. 117, оп. 44, а.е. 209, л. 1-5.

¹²⁶ Фазлова е народен представител в IV Народно събрание (1962-1965), а Алиева – в VI Народно събрание (1971-1976). ЦДА, ф. 117, оп. 29, а.е. 1215, л. 212-213; оп. 44, а.е. 208, л. 229-233.

¹²⁷ ЦДА, ф. 117, оп. 29, а.е. 1215, л. 257-258; оп. 35, а.е. 2725, л. 128; оп. 44, а.е. 214, л. 106-108.

представителки от етническото малцинство са носителки на работническия етикет, високо прокламиран от комунистическата партия. Въпреки шумната пропаганда около интегрирането на жените-мюсюлманки във всички сектори на публичния живот, в т.ч. и в промишлеността, малцина от тях пробиват във високия ешелон на елита на туркините в страната. И трите избраннички в парламента от тази група са със средно образование и работят в сферата на леката промишленост и по-точно в изработването на текстилни изделия¹²⁸ – сектор, в който жените в т.нар. „смесени“ региони се специализират.¹²⁹ Любопитно е да се отбележи, че появата в Народно събрание на работнички в производствени предприятия с турски етнически корени се случва чак през 1980-те години – вероятно като резултат от политиката на БКП за целенасочено инвестиране на средства за подобряване на икономиката в районите с компактно мюсюлманско население.

Сведенията, свързани с политическата принадлежност на висшата група сред елита на туркините в страната, показват очаквана доминация на членките на БКП. От всички 31 номинирани и избрани квоти на туркини в Народното събрание влизат цели 17 комунистки. Сред тях учителките са 11, а в редиците на партийните активистки влизат още представителките на промишлеността, както и добре реализираните селскостопански кадри. Измежду членките на БКП-туркини в парламента прави впечатление относително високото образователно равнище в сравнение с общите данни за нивата сред туркините в страната. 75% от всички висшистки в групата на народните представителки са членки на партията, а останалите нейни активистки в пленарна зала на висшия законодателен орган са с най-малко средно образование. Тези данни несъмнено оформят облика на доминантните като брой и позиции туркини-комунистки около начетени представителки на интелигенцията и кариерно еманципирани жени от общността. Допълнителен довод в подкрепа на значимостта на партийните фигури не само като брой, но и като влияние е наличието в редиците им на 3 от 4-те депутатки с повече от един мандат в разглеждания период.¹³⁰

¹²⁸ Юркиян Мехмедова Хасанова е шивачка от Телериг, Добричко. Емине Ахмедова Алиева е предачка в Кърджали. Зевджан Кемалова Сопенова работи като чантарка в Дулово, Силистренско. И трите са народни представителки в VIII Народно събрание (1981-1986). ЦДА, ф. 117, оп. 44, а.е. 217, л. 14-16, 33-35; а.е. 220, л. 91-93.

¹²⁹ Към 1981 г. секторът на текстилната промишленост в окръг Кърджали е почти изцяло феминизиран като 82% от заетите в него са жени. Другият сектор в общественото производство, доближаващ се като резултати, е хранително-вкусовият, където жените представляват 73% от всички работници. ДА-Кърджали, ф. 808, оп. 3, а.е. 26, л. 70-71.

¹³⁰ Това са Хурие Мюмюнова Салиева, Найде Мехмедова Ферхадова и Мюзеин Юсеинова Доргудова.

Ниската възраст на голяма част от народните представителки обяснява и голямото наличие на активистки от структурите на ДКМС. Почти 1/3 от всички туркини в българския парламент към момента на своето избиране за депутатки са деятелки в комсомолските комитети из страната. Документалните извори на Народното събрание не разкриват последващото им развитие след „службата“ в законодателния орган, поради което не е възможно да проследим в дългосрочна перспектива партийното им развитие. Въпреки това логиката на кадровата политика на БКП в страната по принцип, а и специално сред турското население, подсказва, че вероятността голяма част от тях да се влеят в партийните редици следва да бъде взета предвид.

Едва около 13% от туркините-народни представителки не са ангажирани в организационния живот на БКП или ДКМС. От тях 3 са безпартийни към избирането им за депутатки, а само една е член на казионния Български народен земеделски съюз.¹³¹ Зехра (Фатме) Хюсеинова Мустафова, единствена туркиня във III Народно събрание (1958–1961), е рядък случай на кадър с висок професионален ценз, получила поетапно педагогическо образование от турско основно училище в Разград, средно педагогическо училище в Стара Загора и е сред единиците жени от общността с диплома от Баку, СССР, която е безпартийна към избирането си за народен представител. Мустафова е изключение от неписаното правило формално най-начетените туркини да се изкачват до депутатска позиция чрез партийната йерархия на БКП.¹³²

Насилствената модернизация на бита на туркините, подкрепяна активно от атеистична пропаганда, в комбинация с постоянната агитация за активното им включване в политическите структури носят известни резултати в приобщаването им към обществения живот. Броят на жените от мюсюлманската общност-членове на ОФ и на БКП нараства постепенно, но все пак остава значително по-нисък в сравнение с този на мъжете. Непрестанните опити на комунистическата власт да култивира сред туркините идеала за социалистическата жена-активист се сблъскват с вкоренените в колективното съзнание на етническата група предрасъдъци по отношение на мястото на жените в общественото пространство. На фона на проблемите при култивирането на идеала за социалистическата жена-активист сред турците в страната все пак се оформя

¹³¹ Безпартийните са Пакизе Мехмедова Хайрулова, Зехра (Фатме) Хюсеинова Мустафова, Леман Февзиева Яхова, депутатки съответно във II, III и VI Народно събрание. ЦДА, ф. 117, оп. 15, а.е. 435, л. 285-286; оп. 19, а.е. 159, л. 19-22; оп. 24, а.е. 89, л. 299-301; оп. 44, а.е. 208, л. 19-24; Счетоводителката Бедиха Хакъева Мехмедова, народен представител в периода 1981–1986 г., е единствения представител на БЗНС. ЦДА, ф. 117, оп. 44, а.е. 214, л. 103-105.

¹³² ЦДА, ф. 117, оп. 24, а.е. 89, л. 299-301.

предан на тоталитарната система етнически елит. Част от него представлява компактна група на жени-туркини, получили начален тласък в общественно-политическото си издигане чрез системата от локални курсове за битова култура и чрез школите за активистки.¹³³

В настоящия текст са анализирани няколко структурни нива от елита на турското население в Народна република България и по-конкретно – позициите на жените в него. Представените данни от различните степени на социално израстване на туркините показват, че в най-важните за общността структури (местните) жените от етническата група са едновременно най-много като брой, но и най-слабо представени на фона на мъжете турци. Нещо повече – в локалните форми на управление тяхното участие е видимо в по-нисшите етажи от властта, докато в средно и едромащабни организация мястото им е маргинално. Тези наблюдения свидетелстват за пореден път за трудностите, пред които се изправят модернизационните политики сред туркините. Кадровите проблеми сред жените от малцинството са ясно очертани и са продукт именно на проваления процес по култивиране на комунистическата идеология сред тях. На този фон две от анализирани в текста нива имат по-скоро показан характер и биват използвани от властта за демонстриране на резултатите от политиката спрямо туркините в страната. В техните редици жените са значително по-добре представени като представляват близо 50% от делегатите от Кърджалийско на национални партийни конгреси (в периода 1962 – 1976 г.) и почти 30% от депутатите в Народно събрание (в периода 1954 – 1986 г.). В същото време много е малък сегментът на реално овластените жени от общността – членки и кандидат-членки на ЦК на БКП. В тях влизат едва три представителки – Елмаз Татарова, Найде Ферхадова и Салиха Адилова.¹³⁴

Поглед над обобщените профили на разгледаните групи от властови посреднички показват едновременно сходства и различия. Във възрастов план прави впечатление младостта на почти всички изследвани фигури. Най-ярко е изразена неопитността на туркините, обучаващи се в Школата за активистки в Кърджалийско. И докато сред тях това се обяснява с основната функция на Школата – на неформално политическо училище, то сред делегатките на партийни конгреси и сред народните представителки ниската възрастова граница има показна функция. Наличието на централни партийни

¹³³ Курсовете за битова култура са един от инструментите на БКП за подмяна на естеството и съдържанието на културата на мюсюлманките в страната. Ролята на курсовете в Кърджалийско в процеса по „културна“ революция са разгледани в: **Бурнаски, Георги**. Цит. съч., 612-617.

¹³⁴ Тук следва да се има предвид, че като цяло турците са изолирани от високите етажи на властта по време на управлението на комунистическата партия. В този ред на мисли и мъжете от етническата група в споменатите партийни органи са единици.

прояви на млади и модерно облечени мюсюлманки с успехи в професионалното си развитие, от една страна, демонстрира успехите на партийната политика сред по-широка аудитория, а от друга – служи за инструмент на държавната пропаганда сред по-консервативните представителки на общността. В своеобразната „витрина“ на постиженията на БКП особено място заемат представителите на различните стопански отрасли, характерни за жените от турската общност през втората половина на XX век. Така в пленарните заседания на Народно събрание и в провеждащите се в София конгреси на партията-държава взимат участие както тютюнопроизводителки и звеноводки, така и работещи в леката промишленост (шивачки), и не на последно място – представители на просветната и здравната интелигенция сред туркините. Открояват се най-вече учителките, чието присъствие в елита на турското население, е значимо.

В образователен план се забелязва градация. Докато в Школата за активистки се прилага относително слаб контрол на входа и изхода по отношение на нивата на грамотност, то сред делегатките на национални партийни конгреси и депутатките се вижда тенденция към завишаване на просветния ценз. Най-показателен в това отношение е фактът, че над 35% от туркините в парламента в периода 1954–1986 г. притежават дипломи за полувисше и висше образование. Тези цифри контрастират ярко на фона на общите данни за начетеността на жените от етническата група.

Оформянето на елитна група от социално активни туркини се осъществява най-вече чрез организационната система на Отечествения фронт по места. На фона на по-изпъкващото присъствие на жени от общността в нисшите структури на единната обществена организация, позициите им в партийните органи на общинско и окръжно ниво са незавидни. Това може да се обясни, от една страна, с ниските възраст и образователен ценз на местните функционерки, а от друга – с обстоятелството, че именно ОФ е ангажиран най-пряко с агитацията сред туркините, с тяхното културно и политическо ограмотяване и с подготовката на кадри сред тях. Въпреки по-слабото им представителство в структурите на БКП, партийната кариера също предлага лостове за придобиване на висок обществен авторитет чрез интегрирането им в лишени от реална власт органи.

WOMEN AMONG THE ELITE OF THE TURKISH COMMUNITY IN BULGARIA: PREPARATION AND PARTICIPATION IN POLITICAL LIFE (1944 – 1984)

Georgi Burnaski

This paper aims to examine both the political schooling of Turkish women in People's Republic of Bulgaria and their participation in the political life of the communist state. The analysis is based on quantitative data from three different segments of the elite of the Turkish population – the students of the School for active women members of the Fatherland Front, the representatives of the Regional communist party committee at the National party congresses and the Members of Parliament. The study focuses also on the representation of Turkish women in local forms of government in the region of Kardzhali and therefore provides statistical data for the participation of the subject in the respective collective bodies. The main purpose of this article, on one side, is to present the quantity of the Turkish women's elite in communist Bulgaria and, on another, to examine the educational, social and political background of the member of this elite by summarizing the profiles of each studied group.